

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN “DÖLEK” REDİFLİ GAZELİ VE “DÖLEK” KELİMESİ ÜZERİNE

On a gazel with the redif “Dölek”
by Mustafa Âlî of Gallipoli and the word “Dölek”

A propos du Gazel rimant en “dölek” de Mustafa Ali de Gelibolu
et du mot “dölek”

Doç. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK*

ÖZET

Eski yazılı metinleri günümüz Türkçesine aktarırken karşımıza çıkan en önemli problem imlâ standardının olmamasıdır. Bu makalede Gelibolulu Mustafa Âlî'nin “dölek” redifli bir gazelinde müstensihler kelimesinin anlamını bilmediklerinden, kelimeyi sadece dal-lam ve kef harfleriyle yazmışlar, böylece okuma yanlışlığına meydan vermişlerdir. Bu makalede ise kelimenin doğru okunmasına yönelik çözüm yolları tartışılmıştır. Dölek kelimesi *Derleme Sözlüğü*'nde “boyu posu güzel olan (kimse)” anlamına gelir. Bu makalede Âlî'nin gazelindeki “dölek” kelimesi üzerinde durulmuş ve kelimenin bu anlamının da *Tarama Sözlüğü*'ne girmesi teklif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Gelibolulu Mustafa Âlî, Osmanlı Türkçesi, Dölek, Derleme Sözlüğü, Tarama Sözlüğü, imlâ

ABSTRACT

The great problem with the translation of old Turkish texts into the modern Turkish language is orthography. Mustafa Âlî's gazel with the redif “dölek” has been copied by copyists unaware of the word's meaning by simply using the letters dal, lam, and kef, and has thus led to mistakes in orthography. In this article, the correct reading of the word is discussed. Dölek means “a beautiful, tall man”. The article further proposes that the word “dölek” be included in the Turkish *tarama* dictionary.

Key Words

Mustafa Âlî of Gallipoli, Ottoman Turkish, *Dölek*, *Derleme* dictionary, *Tarama* dictionary, orthography.

Eski harflerle yazılan bazı eserlerde Türkçe kelimelerin imlâsı konusunda kesin kurallar yoktur. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde Türkçe kelimelerde elif vav, ye, he harflerinin yazılışı ve bunların temsil ettiği sesler yönünden düzenli olmayan kullanışlar görülmektedir (ÜNVER, tarihsiz: 4). Sonraki dönem metinlerinde Türkçe sözcüklerin yazılışında imlâ sorunları az da olsa devam etmektedir. Ancak bu imlâ sorunları ait olduğu dönemden değil; genellikle müellif veya müstensihтен kaynaklanmaktadır. Böyle bir örnek XVI. yüzyıl şairlerinden Gelibolulu Mustafa Âlî'nin aşağıya aldığımız şu gazelinde görülmektedir:

Gamzenle urma cânuma tîr-i cefâ dölek
Kılma dilik dilik tenüm ey bî-vefâ dölek

Hep ümmet-i Muhammed esirger fikendeni
Sen dahı bana merhamet it Mustafâ dölek

Bahr-i gamunda burnuma tuzlu sular koyup
Kef kef solutma teşneni deryâ-dilâ dölek

Hecrünle zehrlere yudarnın acı vaktidür
Kendü elünle sun bana câm-ı safâ dölek

Çignetme rahş-ı nâz ile Âlî fütâdeni
Ey şeh-süvâr-ı âlem olan pür-cefâ dölek (AKSOYAK, 1999: 738)

Söz konusu gazel Âlî Divanı nüshalarından İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

* Gazi Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

TY. 695'te (48a) ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saib I. 3968 (34b)'de bulunuyor. Harekenin olmadığı nüshalarda gazelin redifi eski harflerle (dal+lam+kef) biçiminde yazılmıştır. Bilindiği gibi eski yazının imlâ özelliği olarak Türkçe kelimelerin ilk hecesinde özellikle "e"; nadir olarak da "i" ünlüsü yazılmaz. Bu kuraldan hareketle redifin "delek", "dilek", "dilün (nazallı)" ve dülek şeklinde okunması da mümkündür. Şimdi bu ihtimaller üzerinde duralım.

Delek: Delek kelimesi *Tarama Sözlüğü*'nde yer almıyor. Bu kelime başındaki t sesinin d'ye değişmesiyle telek kelimesinden gelmiş olmalıdır ki bu şekil de *Tarama Sözlüğü*'nde bulunmuyor. Kelimenin *Tarama sözlüğü*'ne girmemesinin sebebi bu kelimenin metinlerde tespit edilememesi veya diğer okunuş biçimleri ile karıştırılmasıdır. Bunlara rağmen "delek" şekli az da olsa metinlerde yer alıyor:

Geldügince ey kemân-ebrû dil almağa okun
Cân u dil karşı çıkup aydur ki billâhi delek
Ayanî (KÖKSAL, 2001: 1489)

Dem-be-dem âşüfte kıldı cânımı gül-ruhla-
run

Gonça lalün yok yire kan itmesün cânâ delek
Cebrî, (KÖKSAL, 2001: 1493)

Dem-be-dem sihr oklarına cânımı kıldı hedef
Hey di hûnî çeşmüne kan itmesün cânâ delek
Cebrî, (KÖKSAL, 2001: 1494)

Yukarıdaki örneklerde "delek" ebrû, kan etmek, katı, hadeng, tır, kaş ve keman kelimeleriyle birlikte kullanıldığı için okçuluk terimidir. Bu durumda "telek", okun arkasındaki tüy anlamına gelir. (AKSOYAK, 1995: 81; KÖKSAL, 2001: 235). Kelimeyi "delek" okuyarak terim anlamıyla Âlî'nin gazeline yerleştirdiğimizde sadece birinci beyitte anlam uygun düşüyor. Diğer beyitlerde anlam çıkmıyor. Dolayısıyla gazelin redifi "delek" okunamaz.

Dilek, veya dilün: Kelimenin "dilek", "dilen" ve "dilün" okunuşları da metnin anlamına uymamaktadır.

Dülek: *Divanu lügati't-Türk*'te ağzı kırık saksı, ağzı kırık testi anlamındadır. Kelime böyle okunsa da metnin anlamına uymuyor (ATALAY, 1985: 389)

Dülek: Gemicilik terimi olan dülek kelimesi (AYDIN, 2001:57)de metnin anlamına uymuyor.

Dölek: Yukarıda olasılıkların metni açıklamada yetersiz kalmasını göz önünde bulundurarak, kelimeyi başka türlü okumak ve anlamlandırmak gerekiyor. Kelimenin okunuş alternatifleri arasında "dölek" şekli de bulunuyor. *Tarama Sözlüğü*'nde "dölek" kelimesinin karşısında şu anlamları yazılı:

1. Sabit, ber-karar, baki
2. Mutemet, dürüst
3. Sükûn ve asayiş içinde
3. Temkinli
5. Sakin ve itaatli
6. Elverişli, uygun (*Tarama Sözlüğü*, 1965: 1231)

Tarama Sözlüğü'nde "dölek" sözcüğüne verilen anlamlar metinde beklenen anlamı karşılamamaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde ise aynı kelimenin farklı anlamlarını buluyoruz.

Dölek (I) 1. Düz, engebesiz arazi, tepenin eteği.

Dölek (II) 1. Uslu, terbiyeli, ağırbaşlı (kimse).

2. Uyanık, dikkatli.
3. Uysal.
4. Eli işe yatkın.
5. İçinden pazarlıklı.
6. Dürüst, ciddi, mert.
7. Yaşı kırkı geçen kimse.

Dölek (III) 1. Güzel, iyi.

2. Doğru, düzgün.

Dölek (IV) 1. Boyu posu güzel olan (kimse).

2 Orta yaşlı (kimse). (*Derleme Sözlüğü*, 1993: 1577).

Derleme Sözlüğü'nde "dölek" kelimesi için verilen anlamlardan "boyu posu güzel (kimse)" açıklaması Âlî'nin gazelinin bütün beyitlerinde anlam bakımından uygun düşüyor. Gazelin tamamında bir kişinin nite-

likleri anlatılıyor. Divan Edebiyatı'nda kişi tavsifini içeren pek çok şiire rastlayabiliyoruz. Hatta Ali Bâli, Fethî, Kaya, İbrahim ve Mâlik vb. redifli gazelerde gazele konu olana kişinin nitelikleri anlatılıyor (TURAN, 2000: 111). Âlî de “zer-kûbî“ redifli gazelinde altın yaprak yapan bir güzeli anlatır:

Sirişküm nakdiyle germ olup bâzâr-ı zer-kûbî
Yüzüm zerd eyledi zer gibi bir dildâr-ı zer-kûbî (AKSOYAK, 1999: 1399)

Şair, “dölek” redifli gazelinde de benzer bir uygulama ile “boyu posu güzel” olan bir kişiden söz ediyor. Tarayabildiğimiz 50 kadar divanın hiçbirinde “dölek” redifli bir gazel göremedik. Bu bakımdan şimdilik “dölek” redifli şiir yazmanın Âlî'nin bir buluşu olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla böyle bir redifi ilk kez Gelibolulu Mustafa Âlî kullanmış; ancak daha sonra gelen Divan Edebiyatı şairleri bu redifle şiir kaleme almamışlardır.

Âlî divanını istinsah edenler, redifin gazele kattığı anlamı dolayısıyla gazeli anlayamadıkları veya yanlış anladıkları için vav ile olması gereken “dölek” kelimesini ünlü kullanmadan “delek” biçiminde yazmış olsalar gerek. Kelimenin hem Divan Edebiyatı'nda kişi tavsiflerine ait gazeller; hem de söz konusu gazelin bütünü içinde kazandığı anlamı göz önünde tutarak “dölek” şeklinde okunması gerekir. *Derleme Sözlüğü*'ndeki “boyu posu güzel olan (kimse)” anlamı, *Tarama Sözlüğü*'nde dölek kelimesi için verilen altı anlamın altına yedinci anlam olarak eklenmelidir. Gazelin redifinin doğru okunmasında *Derleme Sözlüğü*'ndeki anlam yol gösterici olmuştur. Semih Tezcan'ın *Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlar* kitabının sonundaki şu düşünceler bu yazı için de geçerlidir: *Cem Dilçin, Süheyl ü Nev-bahâr'da ilk kez geçen sözcüklerin anlamını belirlemek üzere Derleme Sözlüğü'nü kullanmıştır. Ben de Derleme Sözlüğü'ne dayanarak Süheyl ü Nev-bahâr'daki bazı az rastlanır sözcüklerin bu-*

gün Denizli ve Isparta yörelerinde kullanılmakta olduğuna dikkati çekmeye çalıştım. (TEZCAN, 1994: 76) Âlî'nin gazelinde kullanıldığı redifin anlamı *Derleme Sözlüğü*'nün yardımıyla çözüldüğü için Divan Edebiyatı metinleri ile çalışmalarda diğer sözlüklerin yanında *Derleme Sözlüğü*'nü kullanılması gerektiğini bir kez daha ortaya çıkıyor. *Derleme Sözlüğü*'nün bir özelliği de kelimenin derlendiği bölgeyi göstermesidir. “Dölek” kelimesinin derlendiği yer Konya'dır (*Tarama Sözlüğü*, 1965: 1231). Âlî de birkaç yıl (1560-1563) o ilde bulunduğu göre (AKÜN, 1989: 418) “dölek” kelimesinin bu anlamını büyük olasılıkla Konya'da halk ile iletişimde bulunarak öğrenmiş ve yazıya geçirmiştir.

KAYNAKLAR

- AKSOYAK, İ. Hakkı, (1995) “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas S. 1.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, (1999), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara
- AKÜN, Ömer Faruk, (1989), “Âlî Mustafa Efendi (Edebî Yönü)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.II.
- ATALAY, Besim (Çeviren), (tarihsiz, 1985 ?), *Divanu lügati't-Türk Tercümesi*, C. I, 389.
- AYDIN, Mehmet, (2001), “Düvlek Kelimesi Üzerine Bir Not,” İlmî Araştırmalar, İstanbul.
- KOMİSYON, (1993) *Derleme Sözlüğü*, Ankara C. 4.
- KOMİSYON, (1965), *Tarama Sözlüğü*, Ankara, C. 2.
- KÖKSAL, M. Fatih, (2001) “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri”ne Ekler, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas.
- KÖKSAL, M. Fatih, (2001) *Edirneli Nazmi'nin Mecmau'n-nezâir*, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- TEZCAN, Semih, (1994), *Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlar*, Ankara.
- TURAN, Selami, (2000), *Erken Dönem Türk Şiirinde Gazel*, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- ÜNVER, İsmail, (tarihsiz) *Osmanlı Türkçesi*, Ders Notları (Teksir).